

[الفصل السادس]

(و) فصل

في العناية وبيان وكيفية دخول الشر في القضاء الإلهي

وخلق بنا إذا بلغنا هذا المبلغ، أن نحقق القول في العناية، ولا شك أنه قد اتضح لك
مما سلف منا بيان أن العلة العالية لا يجوز أن تكون تعمل ما تعمل لأجلنا، أو تكون

VI

CAPITULUM DE CURA ET OSTENSIONE QUOMODO CONTINETUR RES SUB DIVINO IUDICIO

[495] Postquam pervenimus ad hoc, opus est nobis ostendere quae sit cura. Non dubitas autem tibi iam fuisse manifestum ex praedictis quod causae altiores non conceduntur operari propter nos id quod operantur, nec intendere aliquid propter nos nec inducit eas aliquid nec accidit eis electio. Hoc autem quod multae impressiones mirabiles fiunt in hoc quod generatur in hoc mundo, tum in partibus metallorum, tum in partibus vegetabilium et brutorum et

SEZIONE SESTA

SEZIONE SULLA PROVVIDENZA,
IN CUI SI RENDE EVIDENTE E SI SPIEGA
COME IL MALE RIENTRI NEL DECRETO DIVINO²⁶²

Giunti a questo punto è bene stabilire che cosa dire della provvidenza. Non vi è dubbio che, da quanto si è già osservato, ti si sia chiarito che non può essere che le cause superiori operino come operano *per noi* o che, [415] insomma, si interessino di una qualche cosa o che un motivo le inviti [ad agire] o che accada loro di preferire qualcosa. Non hai modo però di negare i segni (*āīār*) meravigliosi che sono nella generazione del mondo, nelle parti dei cieli²⁶³, nelle parti degli animali e delle piante. Tutto ciò non emana per caso

بالجملة يههما شيء ، ويدعوها داع ويعرض لها إيتار . ولا لك سبيل إلى أن تنكر الآثار
 العمجية في تكون العالم ، وأجزاء السموات ، وأجزاء الحيوان والنبات ، مما لا يصدر
 ذلك اتفاقا ، بل يقتضى تدبيرا ما ، فيجب أن يعلم أن العناية هي كون الأول عالم لذاته
 بما عليه الوجود في نظام الخير ، وعلّة لذاته لتغيير الكمال بحسب الإمكان ، وراضيا به
 على النحو المذكور ، فيعمل نظام الخير على الوجه الأبلغ في الإمكان ، فيفيض عنه ما يعقله
 نظاما وخيرا على الوجه الأبلغ الذى يعقله أيضا نا على أتم تأدية إلى النظام ، بحسب الإمكان ،
 فهذا هو معنى العناية .

واعلم أن الشر يقال على وجوه : فيقال شر ، لمثل النقص الذى هو الجهل والضعف
 والتشويه في الخلقة ، ويقال : شر ، لما هو مثل الألم والنم الذى يكون إدراك ما
 بسبب لا فقد سبب فقط . فإن السبب المنافي للتغير المانع للتغير ، والموجب لعدمه ، ربما
 كان مياينا لا يدرکه المضرور ، كاستحاب إذا ظلال فتنع شروق الشمس عن المحتاج إلى أن
 يستكمل الشمس . فإن كان هذا المحتاج دراكا ، أدرك أنه غير منتفع ولم يدرك من حيث
 يدرك ذلك أن السحاب قد حال ، بل من حيث هو مبصر وليس هو من حيث هو مبصر
 متأذرا بذلك ، متضررا أو منتقضا بل من حيث هو شيء آخر ، وربما كان مواصلا
 يدركه مدرک عدم السلامة كمن يتألم بفقدان اتصال عضو بحجارة ممزقة ، فإنه من حيث
 يدرك فقدان الاتصال بقوة في نفس ذلك العضو ، يدرك المؤذى الحار أيضا ، فيكون
 قد اجتمع هناك إدراكان : إدراك على نحو ما سلف من إدراكنا الأشياء العدمية ،
 وإدراك على ما نحو سلف من إدراكنا الأمور الوجودية وهذا المدرک الوجودى ليس شرا

hominum, et in hoc quod intelligitur de partibus caeli, non est tibi via dicere quod fiat per casum, quia ratio inducit te ad iudicandum quod omnino fiunt ex gubernatione et dispositione. Oportet enim ut scias quod cura horum est ex hoc quod primus scit seipsum et quod ab ipso est necessitas ordinationis bonitatis et quod sua essentia est causa bonitatis et perfectionis secundum quod possibile est rebus et placent ei, sicut praedictum est. Intelligit igitur ordinationem bonitatis secundum quod [496] possibile est esse melius. Unde ex hoc, quod intelligit ordinem et bonitatem, quae melior esse potest secundum quod ipse intelligit eam, fluit ipsa tali fluxu quo perfectius pervenitur ad ordinem secundum possibilitatem, et haec est intentio de cura.

Scias autem quod malum est multis modis; dicitur enim malum ut defectus qui est ignorantia et debilitas et deformitas, et dicitur malum ut dolor et tristitia in quibus est aliqua apprehensio causae, non amissionis rei tantum. Causa autem removens bonitatem et prohibens et faciens debere esse eius privationem, aliquando est separata, quam non apprehendit impeditus, sicut cum nubes obumbrant et prohibent radios solis cui opus est perfici per solem; cum enim ille cui opus est fuerit apprehensor, apprehendet quod sol non prodest; sed,

ed exige, invece, un certo governo. È quindi necessario conoscere che la provvidenza consiste in ciò: che il Primo conosce per sé come sia l'esistenza nell'ordine del bene, che Esso è causa da sé del bene e della perfezione, nei limiti del possibile²⁶⁴, e che, nel modo che abbiamo menzionato, ne è soddisfatto, in modo tale da avere intellesione dell'ordine del bene il più intensamente possibile. Così da Esso fluisce ciò di cui ha intellesione come un ordine e come un bene nel massimo modo di cui ha intellesione, come un flusso, nel modo più completo per condurre all'ordine, nei limiti del possibile. Questo è il significato della provvidenza.

Il male – sappilo – si dice in molti modi. Si dice, infatti, “male” quel che è come la mancanza (*al-naqs*), che consiste nell'ignoranza, nella debolezza e nella deformazione della costituzione, e si dice “male” anche quel che è come il dolore e la sofferenza e che consiste non soltanto nella perdita di una causa, ma in una percezione²⁶⁵ dovuta a una data causa. La causa che nega il bene e che lo impedisce, rendendone necessaria l'inesistenza, può essere, infatti, qualcosa di distinto, in modo che ciò che è danneggiato non la percepisca; è come la nuvola che, quando fa ombra, impedisce che il sole brilli su ciò che dal sole ha bisogno di essere perfezionato: se colui che ha bisogno ne ha una percezione è perché percepisce di non trarre alcun vantaggio²⁶⁶, ma in quanto ha tale percezione, egli non percepisce che la nuvola si è frapposta [fra sé e il sole]; di ciò egli ha percezione in quanto è vedente, anche se non è in quanto vede che ne è danneggiato o che gli è arrecato un danno e che ha una mancanza, ma in quanto è qualcos'altro. [Oppure la causa] può essere congiunta e allora ne avrà percezione chi percepisce la mancanza dell'integrità; come colui che soffre a causa della perdita del congiungimento delle membra per via di un calore [che ha un potere] lacerante: costui, infatti, in quanto percepisce la perdita del congiungimento [delle membra] in virtù di una potenza che è in quelle stesse membra, percepisce anche il caldo che gli è nocivo; si hanno in tal modo al contempo due percezioni: una che è come abbiamo indicato in precedenza, parlando del fatto che abbiamo percezione delle cose inesistenziali, e una che è come quel che abbiamo indicato quando abbiamo parlato della percezione che abbiamo delle cose esistenziali. E se un dato oggetto di percezione esistenziale non è male [416] in se stesso ma in relazione a un'altra

inquantum apprehendit hoc, non apprehendit quod nubes interpositae sunt, sed inquantum est videns; sed, secundum quod est videns, non est dolens impeditus propter hoc vel carens eo, sed ex hoc quod est aliud. Aliquando autem est coniuncta, quam apprehendit apprehensor privationis salutis, sicut cum dolet propter amissionem continuitatis membri ex calore dissolvente; ipse enim, inquantum apprehendit amissionem continuitatis per virtutem quae est in ipso membro, apprehendit etiam nocens calidum. Iam igitur coniuncta sunt hic cum contingit, apprehensio secundum quod praediximus, scilicet apprehensio rerum privatarum, et apprehensio secundum quod praediximus, scilicet apprehensio rerum quae sunt. Sed hoc apprehensum in hoc quod est non est malum in seipso, sed est malum [497] respectu huius

في نفسه بل بالقياس إلى هذا الشيء . وأما عدم كماله وسلامته فليس شراً بالقياس إليه فقط ، حتى يكون له وجود ليس هو به شراً ، بل وليس نفس وجوده إلا شراً فيه ، وعلى نحو كونه شراً ، فإن العمى لا يجوز إلا أن يكون في العين ، ومن حيث هو في العين لا يجوز أن يكون إلا شراً ، وليس له جهة أخرى حتى يكون بها غير شر . وأما الحرارة مثلا إذا صارت شراً بالقياس إلى المتألم بها ، فلها جهة أخرى تكون بها غير شر ، فالشر بالذات هو العدم ولا كل عدم ، بل عدم مفتضى طباع الشيء من الكالات الثابتة لنوعه وطبيعته ، والشر بالعرض هو المعدوم ، أو الحائس للكمال عن مستحقه ، ولا خير عن عدم مطابق إلا عن لفظه ، فليس هو بشر حاصل ، ولو كان له حصول ما لكان الشر العام . فكل شيء وجوده على كماله الأقصى ، وليس فيه ما بالقوة ، فلا يلحقه شر ، وإنما الشر يلحق ما في طباعه ما بالقوة ، وذلك لأجل المادة . والشر يلحق المادة لأمر أول يعرض لها في نفسها ، ولأمر طارئ من بعد . فأما الأمر الذي في نفسها ، فإن يكون قد عرض للمادة ما في أول وجودها بعض أسباب الشر الخارجية ، فتمكن منها هيئة من الهيئات ، تلك الهيئة يمنع استعدادها الخاص للكامل الذي منبت بشر يوازيه ، مثل المادة التي يتكون منها إنسان أو فرس ، إذا عرض لها من الأسباب الطارئة ما جعلها أهدأ مزاجاً وأعصى جوهرًا ، فلم تقبل التخطيط وتشكيل والتقوم ، فتشوهت الخلقة ولم يوجد المحتاج إليه من كمال المزاج والبنية ، لأن الفاعل حرم ، بل لأن المنفعل لم يقبل . وأما الأمر الطارئ من خارج فأحد شيئين : إما مانع وحائل ومبعد للكامل ، وإما مضاد وأصل ممحق للكامل .

rei; privatio enim suae perfectionis et salutis non est malum respectu ipsius tantum, ita ut sit ei esse, aut non sit comes aliud quia non est ipsius esse, nisi malum in ipso, et ex hoc quod est, malum est. Caecitas enim non potest esse nisi in oculis, et in quantum est in oculis non potest esse nisi malum, et non est ei alius modus per quem sit non malum. Calor autem, verbi gratia, cum sit, quamvis quantum ad eum qui dolet propter eum malus sit, habet tamen alium modum quo potest esse non malum.

Malum autem per essentiam est privatio nec est quaelibet privatio, nisi privatio iudicii naturarum rerum a perfectionibus suae speciei et suae naturae. Sed malum per accidens est privatum vel retrahens a iure suae perfectionis; non est autem bonum ex privatione absoluta, nisi ex nomine eius, nec est etiam malum quod sit: si enim ipsa esset aliquo modo, malum esset commune. Nullum igitur esse, secundum suam perfectionem ultimam in quo non est aliquid in potentia, sequitur malum. Non enim sequitur malum, nisi hoc in cuius natura est aliquid in potentia, et hoc fit propter materiam; malum vero sequitur materiam propter aliquid primum quod sibi accidit, et propter aliquid novum quod postea advenit. Id autem quod ex seipsa est, hoc est scilicet quia accidit alicui materiae, in initio sui esse, aliquid praeter causas mali extrinsecas quae imprimunt in eam aliquam dis-[498]positionem quae prohibet eius propriam aptitudinem a perfectione, ex qua provenit malum circa illam; sicut materia ex qua generatur homo vel equus, cum accidit ei ex causis contingentibus poni peioris com-

cosa²⁶⁷, la privazione della propria perfezione e della propria integrità, invece, non è male soltanto in relazione ad altro, come se per essa potesse esservi un'esistenza in virtù della quale non essere un male! Anzi, la sua stessa esistenza, in ciò in cui è, non è se non un male, ed è in quanto è un male: la cecità, infatti, non può essere se non nell'occhio, e in quanto è nell'occhio, non può essere se non un male e per essa non c'è un altro aspetto sotto il quale non essere male. Invece, per esempio, se il calore viene ad essere un male in relazione a ciò che ne soffre, vi è un altro aspetto sotto il quale esso non è un male.

Così, il male per sé è l'inesistenza²⁶⁸; non tuttavia ogni inesistenza, bensì l'inesistenza di quelle perfezioni che devono appartenere stabilmente alla specie e alla natura della cosa e che i caratteri naturali della cosa esigono; il male per accidente è invece ciò che è inesistente²⁶⁹ oppure ciò che trattiene la perfezione da quel che ne ha diritto.

Di un'assoluta inesistenza non si dà però alcuna predicazione²⁷⁰, se non a parole; essa, infatti, non è un male²⁷¹ che si dia e se si desse in un certo qual modo, sarebbe il male universale.

Una cosa la cui esistenza sia secondo la sua perfezione suprema e in cui non vi sia alcunché che sia in potenza non è infatti mai accompagnata da un male: il male accompagna soltanto ciò nella cui natura vi è qualcosa in potenza, e questo per via della materia. Il male si accompagna alla materia a causa di qualcosa di primario che le accade in sé e a causa di qualcosa che sopraggiunge successivamente. Quel che è nella [materia] stessa consiste nel fatto che a una certa materia siano giunte, già al primo suo esistere, alcune cause esterne del male che le hanno procurato una certa disposizione, una disposizione che le preclude [di raggiungere] la preparazione propria della perfezione; questa viene così affetta da un male che le è corrispondente; è come la materia da cui si generano un uomo o un cavallo: se dalle cause esterne²⁷² le giunge qualcosa che la rende dalla complessione peggiore e dalla sostanza più dura, essa non sopporterà di essere né disegmata, né configurata, né attuata secondo rettitudine; la costituzione [naturale] sarà deformata²⁷³ e non esisteranno quella perfezione della complessione e quella costituzione [fisica] di cui si ha bisogno; e ciò non perché l'agente sia impedito, ma perché ciò che patisce non riceve. Quanto alle [cause] che sopraggiungono dall'esterno, esse sono una di queste due cose: o qualcosa che impedisce, che ostacola e allontana la perfezione, oppure qualcosa di contrario, congiunto e che annienta la

plexionis et durioris substantiae, tunc non recipit lineationem et figurationem et rectitudinem, et ideo deturpatur procreatio, non quia defuerit quod opus fuit ad perfectionem complexionis et quod opus fuit ad formam et ideo agens fuit deficiens, sed quia patiens non recepit. Id autem quod contingit extrinsecus est unum de duobus, scilicet vel prohibens interpositum et retrahens a perfectione, vel contrarium adiunctum destruens perfectionem.

مثال الأول وقوع سحب كثيرة وتراكمها ، وإظلال جبال شاهة تمتع تآثير الشمس في الثمار على الكحل .

ومثال الثاني حبس البرد للنبات المصيب لكله في وقته ، حتى يفسد الاستعداد الخاص وما يتبعه . وجميع سبب الشر إنما يوجد فيما تحت فلك القمر وجملة ما تحت فلك القمر طفيف بالقياس إلى سائر الوجود كما علمت .

ثم الشر إنما يصيب أشخاصاً ، وفي أوقات . والأشياء محفوظة ، وليس الشر الحقيقي يعم أكثر الأشخاص ، إلا نوعاً من الشر . واعلم أن الشر الذي هو بمعنى العدم ، إما أن يكون شرّاً بحسب أمر واجب أو نفع قريب من الواجب ، وإما أن لا يكون شرّاً بحسب ذلك ، بل شرّاً بحسب الأمر الذي هو ممكن في الأقل . ولو وجد كان على سبيل ما هو فضل من الكمالات التي بعد الكمالات الثمانية ، ولا مقتضى له من طباع الممكن هو فيه . وهذا القسم غير الذي نحن فيه ، وهو الذي استثنياه ، هذا وليس هو شرّاً بحسب النوع ، بل بحسب اعتبار زائد على واجب النوع كالجول بالفاسدة ، أو بالهندسة أو غير ذلك ، فإن ذلك ليس شرّاً من جهة ما نحن ناس ، بل هو شرٌّ بحسب كمال الإصلاح في أن يعم ، وستعرف أنه إنما يكون بالحقيقة شرّاً إذا اقتضاه شخص إنسان ، أو شخص نفسه ، وإنما يقتضيه الشخص لآلئنه إنسان أو نفس ، بل لأنه قد ثبت عنده حسن ذلك واشتاق إليه ، واستعد لذلك الاستعداد كما سنشرح لك بعد . وأما قبل ذلك فليس مما ينبعث الشيء إليه في بقاء طبيعة النوع انبعاثه إلى الكمالات الثمانية التي تنال الكمال الأول ، فإذا لم يكن ، كان عدماً في أمر ما يقتضى في الطباع . فالشر في أشخاص الموجودات قليل ،

Exemplum primi sunt nubes multae sibi superpositae et spissitudo earum et umbrae altorum montium prohibentes impressionem solis in arbores ad perfectionem. Secundi vero exemplum est casus gelu super herbas quod impedit earum perfectionem in tempore suo, adeo quod destruit aptitudinem propriam et quicquid est cum ea. Omnes autem causae mali non inveniuntur nisi in his quae sunt sub circulo lunae; quicquid autem est sub circulo lunae paene nihil est comparatione ceterorum quae sunt, sicut nosti; deinde, malum non contingit nisi in aliquibus et aliquando, speciebus eorum servatis; malum autem verum non contingit in pluribus individuis, nisi aliqua species mali.

Scias autem quod malum ex intentione privationis, vel est malum quantum ad id quod est necessarium vel utile prope necessarium, vel non est malum quantum ad hoc, sed est malum quantum ad hoc quod possibile est in his quae sunt raro. Si autem inveniretur, tunc esset sicut id quod est superfluum in perfectionibus quae sunt post perfectiones [499] fixas, et non est in eo iudicium naturae possibilis; sed haec divisio est praeter id quod debemus ostendere, nec etiam est malum quantum ad speciem, sed quantum ad id quod superadditur supra debitum speciei, sicut ignorantia geometriae vel philosophiae vel aliarum huiusmodi.

perfezione. [417] Esempio del primo caso è la presenza di molte nuvole, la loro accumulazione o l'ombra di alte montagne che impediscono che l'influsso del sole sui frutti sia secondo la perfezione; esempio del secondo caso, è il gelo della grandine sulle piante, che le colpisce proprio al momento del loro perfezionarsi e corrompe in tal modo la preparazione propria e quel che la segue.

E tutta quanta la causa del male esiste soltanto in quel che è sotto la sfera della luna ma, come sai, - l'insieme di quel che è sotto la sfera della luna è minima cosa in proporzione al resto dell'esistenza.

Il male, inoltre, colpisce soltanto alcuni individui, e in alcuni momenti, mentre le specie si preservano; e ad esser comune a più individui non è il male reale, ma una specie di male. Il male che è nel senso della privazione - sappilo - è un male o in relazione a qualcosa di necessario o in relazione a un bene - è un male o in relazione a qualcosa di necessario o in relazione a un bene (*nāfi*) che è quasi necessario; oppure non è male in relazione a questi, ma in relazione a quel che è possibile nella minoranza dei casi e allora, anche se esiste, è in relazione a qualcosa che è superfluo delle perfezioni che sono successive alle perfezioni seconde²⁷⁴ e che non rappresenta l'esigenza della natura del possibile in cui si trova. Questo caso, tuttavia, è diverso da quello di cui ci occupiamo - ed è quello per cui si è posta l'eccezione²⁷⁵; questo non è un male in relazione alla specie, ma in relazione alla considerazione di quel che eccede ciò che è necessario alla specie, come [per l'uomo] l'ignoranza della filosofia o della geometria o di qualcos'altro del genere. [Cose simili], infatti, non sono male in quanto siamo esseri umani, ma solo in relazione a una perfezione che sarebbe auspicabile fosse a tutti comune²⁷⁶ e, come saprai, sono realmente un male solo quando ad esigere [la scienza] è un uomo individuale o un'anima individuale. L'individuo, tuttavia, la esige non perché è semplicemente un uomo o un'anima, ma perché vi si è stabilita [la consapevolezza] del fatto che [la scienza] è bene, cosicché egli la desidera e, come ti spiegheremo in seguito, viene ad esserne preparato; prima di ciò, però, [la scienza] non è qualcosa cui si inclini per permanere nella natura della propria specie, come invece si inclina verso le perfezioni seconde che seguono la perfezione prima e come se, non essendovi [scienza], si avesse una privazione di qualcosa che rappresenta un'esigenza naturale²⁷⁷. Ed è per questo che il male nei singoli esistenti è poco.

Hoc enim non est malum quantum ad hoc quod homines sumus, sed est malum quantum ad habendam perfectionem eius quod prodest. Tu scias autem quod hoc non est vere malum, nisi cum aliquis hominum vel aliqua anima fuerit apta ad hoc. Non est autem aptus aliquis ex hoc quod est homo vel anima, sed quia iam placuit ei pulchritudo illius rei et concupiscit eam et adaptatur ad illam, sicut ego postea ostendam tibi; ante hoc autem, non est de natura speciei accommodare se perfectionibus secundis quae sequuntur perfectionem primam, ita ut, si non sit, fiat in aliquo privatio iudicii naturae. Igitur malum in his quae sunt parvissimum est.

ومع ذلك فإن وجود الشر في الأشياء ضرورة تابعة للحاجة إلى الخير ، فإن هذه العناصر لو لم تكن بحيث تتضاد وتنهل عن الغالب ، لم يمكن أن تكون عنها هذه الأنواع الشريفة ، ولو لم تكن النار منها بحيث إذا تأدت بها المصادمات الواقعة في مجرى الكحل على الضرورة إلى ملاقة رداء رجل شريف ، وجب احتراقه ، لم تكن النار متناهياً بها النفع العام ، فوجب ضرورة أن يكون الخير الممكن في هذه الأشياء إما أن يكون خيراً بعد أن يمكن وقوع مثل هذا الشر عنه ومعه ، فإفضاء الخير لا توجب أن يترك الخير الغالب الشر ينسدر ، فيكون تركه شراً من ذلك الشر ، لأن عدم ما يمكن في طابع المادة وجوده إذا كان عدمه شراً من عدم واحد ، ولهذا ما يؤثر العقل الاحتراق بالنار بشرط أن يسلم منها حياً على الموت بلا ألم . فلو ترك هذا القبيل من الخير لكان يكون ذلك شراً فوق هذا الشر الكائن بإيجاده ، وكان في مقتضى العقل المحيط بكيفية وجوب الترتيب في نظام الخير أن يتم استحقاق مثل هذا الخط من الأشياء وجوداً مجوزاً ما يقع معه من الضرورة ، فوجب أن يفيض وجوده ، فإن قال قائل : فقد كان جائزاً أن يوجد المدبر الأول خيراً محضاً مبرأ عن الشر ، فنقول : هذا لم يكن جائزاً في مثل هذا النمط من الوجود ، وإن كان جائزاً في الوجود المطلق على أنه ضرب من الوجود المطلق مبرأ ، ليس هذا الضرب ، وذلك مما قد فاض عن المدبر الأول ، ووجد في الأمور العقلية والنفسية والماهوية ، وبقي هذا النمط في الإمكان ولم يكن تركه إيجاده لأجل ما قد يتخالطه من الشر الذي إذا لم يكن مبدؤه موجوداً أصلاً ، وتركه لئلا يكون هذا الشر كان ذلك شراً من أن يكون هو فكونه خيراً الثمرين ، ولكن أيضاً يجب أن لا توجد الأسباب الخيرية التي هي قبل هذه الأسباب التي تؤدي إلى الشر بالعرض ، فإن وجود تلك مستتبع لوجود هذه ، فكان فيه أعظم خلل في نظام الخير الكلي ، بل وإن لم تلفت إلى ذلك ، وقصرنا التفاتنا

Praeter hoc autem, esse illud malum in rebus necessario sequitur indigentiam boni. Haec enim elementa, nisi essent repugnantia et patientia a dominante, non possent ex eis esse hae species nobiles: si enim ex eis non esset ignis quem concurrentia quae accidunt in cursu omnium necessario inducerent ad contingendum pannum alicuius pauperis et non deberet aduri, profecto in igne non esset utilitas communis. Debit igitur necessario ut bonum quod possibile est in his rebus non sit bonum, nisi postquam possibile est provenire huiusmodi malum ex eo et cum eo. Fluxus autem bonitatis non facit debere [500] dimitti bonitatem superabundantem propter aliquid malum raro contingens. Esset enim eius dimissio maius malum quam illud malum; privatio enim illius quod esse possibile est in natura materiae, cum est privatum, peior est quam privatio unius alicuius rei. Et ideo sapiens eligit comburi in igne ea condicione ut evadat vivus quam mori sine dolore. Si autem praetermitteretur haec natura bonitatis, tunc esset malum multo maius quam hoc malum quod est propter esse eius. Quia igitur fuit in iudicio intelligentiae, comprehendentis qualitatem essendi ordinem secundum continuationem bonitatis, ut intelligeret dignius esse huiusmodi rem esse tali esse ex quo contingit aliquid quod conceditur esse malum, ideo oportuit ut fluat esse eius.

[418] Con tutto ciò, l'esistenza del male nelle cose è un'obbligatoria conseguenza del bisogno del bene²⁷⁸. Infatti, se questi elementi non fossero tali da opporsi come contrari e da subire l'azione di quello che vi è predominante, non potrebbero generarsene queste nobili specie²⁷⁹; e se, tra di essi, il fuoco - una volta che le collisioni che hanno luogo nello scorrere del tutto lo abbiano portato obbligatoriamente ad incontrare il mantello di un uomo nobile - non lo bruciasse necessariamente, esso non sarebbe di comune utilità. È dunque obbligatoriamente necessario che il bene possibile in queste cose sia soltanto a seguito del fatto che da esso, e insieme ad esso, abbia luogo un male simile.

Il fluire del bene, infatti, non impone che sia necessario tralasciare un bene predominante per un male che è raro: tralasciarlo sarebbe un male peggiore di questo male, perché l'inesistenza ('adam) di ciò che può esistere nella natura della materia - consistendo in due inesistenze - è peggio di una sola inesistenza²⁸⁰. È per questo che colui che è intelligente preferisce bruciarsi con il fuoco a condizione di salvarsi restando vivo, piuttosto che morire senza provar dolore. Se si tralasciasse questo tipo di bene, ciò sarebbe un male superiore al male che si ha facendolo esistere, e l'intelligenza che comprende²⁸¹ come necessariamente si abbia [la disposizione] in ranghi nell'ordine del bene ha certo intelligenza del diritto all'esistenza di simili cose; permette [quindi] quel male che con essa è d'obbligo, così che necessariamente ne fluisca l'esistenza.

E se qualcuno dicesse che, tuttavia, il Primo Governatore avrebbe potuto far esistere un bene puro, privo di male, noi diremmo che questo non sarebbe stato possibile in un'esistenza come [la nostra], benché sia possibile nell'esistenza in senso assoluto; e ciò nel senso che un modo d'essere assoluto è privo [di male] ma non è questo [nostro] modo ed è invece quel che certo fluisce (*qad fāḍa*) dal Primo Governatore ed esiste negli enti intellettuali, psichici e celesti. Ora, restando questo [nostro] modo nella possibilità, non si è tralasciato di farlo esistere a causa di quel poco male che gli si confonde: se il suo principio non fosse stato assolutamente esistente ed esso fosse stato tralasciato affinché non vi fosse questo male, ciò sarebbe stato peggio del suo essere: che esso sia è, infatti, il migliore dei due mali²⁸². [Se esso non esistesse], non potrebbero esistere neppure²⁸³ quelle cause buone che sono anteriori a quelle che conducono al male per accidente; l'esistenza di queste [seconde] è infatti

Si quis autem dixerit fuisse possibile ut primus dispositor daret esse bonitatem puram immunem a malitia, dicitur quod hoc non potest concedi in tali maniera essendi, quamvis possit concedi in esse absoluto: maniera enim esse absoluti immunis est ab hoc et non est ei similis, et hoc est quod fluit a dispositione primi et invenitur in rebus intelligibilibus et animalibus et caelestibus. Sed illa maniera remansit in possibilitate, nec est praetermissum fieri illud esse propter malum quod admiscetur ei quod, si a suo exordio non esset omnino et esset praetermissum, non contingeret hoc malum et esset deterius quam si esset, cum suum esse sit melius illis duobus malis. Et eveniret hoc etiam quod non daret esse causis bonis quae sunt priores his causis adducentibus malum accidentaliter; ex esse enim illarum sequitur esse

إلى ما ينتسم إليه الإمكان في الوجود من أصناف الموجودات المختلفة في أحوالها، فكان الوجود المبرأ من الشر قد حصل، وبقى نمط من الوجود إنما يكون على هذه السبيل، ولا كونه أعظم شراً من كونه، فواجب أن يفيض وجوده من حيث يفيض عنه الوجود الذي هو أصوب، وعلى النمط الذي قيل، بل نقول من رأس: إن الشر يقال على وجوه، فيقال شر للأفعال المذمومة، ويقال شر لمبادئها من الأخلاق، ويقال شر للألام والنعموم وما يشبهها، ويقال شر لتقصان كل شيء عن كماله وفقدانه ما من شأنه أن يكون له. فكان الألام والنعموم، وإن كانت معانيها وجودية ليست أعداماً، فنها تتبع الإعدام والتقصان، والشر الذي هو في الأفعال هو أيضاً إنما هو بالقياس إلى من يفقد كماله بوصول ذلك إليه، مثل الظلم أو القياس إلى ما يفقد من كمال يجب في السياسة الدينية كالزنا، وكذلك الأخلاق إنما هي شرور بسبب صدور هذه منها وهي مقارئة لأعدام النفس كالات يجب أن تكون لها، ولا تجدد شيئاً مما يقال له شر من الأفعال إلا وهو كمال بالقياس إلى سببه الفاعل له، وعسى إنما هو شر بالقياس إلى السبب القابل له، أو بالقياس إلى فاعل آخر يمنع عن فعله في تلك المادة التي هو أولى بها من هذا النحل، فالظلم يصدر مثلاً عن قوة طلاقة للذميمة وهي الغضب مثلاً، والغلبة هي كمالها، ولذلك خلقت من حيث هي غضبية، يعني أنها خلقت لتكون متوجهة إلى الغلبة، تطالبها وتزجر بها، فهذا الفعل بالقياس إليها خير لها، وإن ضعف عنه، فهو بالقياس إليها شر لها، وإنما هي شر للظلم، أو للفتن النطقية التي كمالها كسر هذه القوة والاستيلاء عليها، فإن عجزت عنه كان شرها لها، وكذلك السبب

[501] *istarum, et sic esset maxima evacuatio in ordine bonitatis universalis. Quamvis autem non respiciamus ad hoc, tamen, si converteremus considerationem nostram ad hoc quod possibilitas essendi dividitur secundum modos eorum quae sunt, diversa in suis dispositionibus, inveniemus quod, quia fuit esse expers mali acquisitum, remansit maneria essendi quae debuit esse huiusmodi qua non esse, quia peius est quam suum esse, fuit ideo necessarium ut flueret eius esse ab eo unde fluit esse quod est optimum, et secundum modum praedictum.*

Dico iterum quod malum dicitur multis modis. Malum enim dicitur opus abominabile, et dicitur malum principium eius, scilicet mores, et dicitur malum dolor et tristitia et consimilia, et dicitur malum defectus rei a sua perfectione et amissio rei quam naturaliter debebat habere. Videtur autem quod, quamvis intentiones doloris et tristitiae habeant esse et non sint privatoriae, ipsae tamen sequuntur privationes et defectus. Malum enim quod est in actionibus, vel est respectu eius qui amisit suam perfectionem propter adventum eius ad illum, sicut iniuria, vel respectu eius qui amisit perfectionem quam debet habere in gubernatione suorum vel civitatis, sicut fornicatio. Similiter et mores non sunt mali nisi propter hoc quod haec adveniunt ex illis et sunt coniuncta cum privationibus perfectionum animae quas oportet eam habere. Nihil autem de actionibus invenitur dici malum quod non sit [502] perfectio causae agentis eam, et fortasse non est malum nisi respectu causae recipientis, vel respectu alterius agentis qui prohibet eius actionem in illa materia in qua ipse est dignior hac actione. Iniuria autem provenit ex virtute quaerente victoriam quae est irascibilis, et victoria est eius

consecutiva all'esistenza di quelle [prime] – e in ciò vi sarebbe un turbamento ancora maggiore dell'ordine del bene universale.

Ma inoltre, se anche non rivolgiamo l'attenzione a quest'ultimo punto, fermandola invece solo [419] su ciò in cui si riassume la possibilità per quanto riguarda l'esistenza dei diversi ordini di enti, nei loro diversi stati, [ci accorgiamo del fatto che], una volta che si sia già attuata l'esistenza priva di male, restando un tipo di esistenza che può essere solo in questo modo e il cui non essere è un male maggiore del suo essere, è necessario che la sua esistenza fluisca; [e questo] in quanto [dal Principio] fluisce (*min ḥaytu yafīdu 'an-hu*) l'esistenza che è la più giusta (*aṣwab*) e secondo il modo che si è detto²⁸⁴.

Anzi – diciamo da capo – il male si dice in molti modi²⁸⁵: così, si dice “male” delle azioni riprovevoli, si dice “male” dei costumi morali che di [tali azioni] sono i principî, si dice “male” dei dolori, delle sofferenze e di [cose simili] e si dice “male” della mancanza che ogni cosa ha rispetto alla propria perfezione e della perdita di quel che di per sé le spetterebbe.

Ora, è come se i dolori e le sofferenze – anche se le loro realtà sono esistenziali e non inesistenze – seguissero l'inesistenza e la mancanza; anche il male che riguarda le azioni riguarda soltanto o chi perde la propria perfezione perché gli sopraggiunge un dato [male], come l'ingiustizia, oppure qualcosa che fa perdere una perfezione che è necessaria per il costume religioso²⁸⁶, come nel caso del rapporto illecito²⁸⁷. E così, i costumi morali sono mali solo a causa del fatto che queste [azioni] ne emanano e si accompagnano al fatto che per l'anima non esistono alcune perfezioni che [dovrebbero invece] necessariamente appartenere. Ma non troverai nessuna delle azioni di cui si dice che è “male” che non sia [al contempo] una perfezione in relazione alla sua causa, ossia al suo agente²⁸⁸; ed è perfino possibile che essa sia “male” soltanto in relazione alla causa che la riceve, oppure in relazione a un altro agente che sia impedito ad agire in quella determinata materia, per la quale sarebbe più degno di questa data azione²⁸⁹. L'ingiustizia proviene, infatti, per esempio, da una potenza che ricerca intensamente la vittoria, e cioè, per esempio, da quella irascibile, la cui perfezione è la vittoria e che per questo è stata creata in quanto irascibile; è stata creata, cioè, per essere rivolta verso la vittoria che essa ricerca e della quale gioisce: ebbene, l'azione [di perseguire la vittoria] per quanto la riguarda è un bene che le è proprio e così, se essa non ne è capace, per quanto la riguarda, questo è un male, mentre essa stessa è un male solo per colui che subisce l'ingiustizia; oppure [è un male] in relazione all'anima razionale, la cui perfezione consiste nello spezzare questa potenza e nel domi-

perfectio, et ob hoc creata est secundum quod est irascibilis, scilicet ut sit intendens ad quaerendam victoriam, et laetetur in ea; haec igitur actio, quantum ad ipsum, bona est; sed si debilitatur in agendo illud, quantum ad hoc, est ei malum; nec est malum nisi iniuriato, vel animae rationali cuius est perfectio frangere hanc virtutem et dominari ei, quod, si non potest

narla, tanto che nel caso in cui essa sia incapace [di dominarla], ciò è un male per [l'anima]. E tale è la causa [420] per quel che, come il fuoco, procura i dolori e la combustione²⁹⁰; per esempio, quando [il fuoco] brucia, la combustione ne è una perfezione ma, in relazione a chi si vede per questo negata la propria incolumità, è un male per via della perdita di quel che si è perso. E invece, il male la cui causa è una mancanza o una scarsezza che risiede nella costituzione [stessa della cosa] e che non ha un agente che lo abbia provocato²⁹¹ ma che, anzi, si dà perché l'agente non lo ha provocato, non è in realtà un bene in relazione a nulla.

I mali che sono congiunti a cose che sono beni dipendono poi soltanto da due tipi di cause: una è dal lato della materia che è tale da ricevere la forma e la privazione, e una è dal lato dell'agente.

Infatti, poiché è necessario che [dal principio] provengano le [cose] materiali e poiché la materia non può avere un'esistenza che sia tale da avere tutto il valore che ha la materia²⁹² e da fare quel che fa la materia, se non in quanto riceve la forma e la privazione, e poiché inoltre è impossibile che essa non sia tale da ricevere gli opposti, mentre è impossibile che alle potenze attive spettino azioni contrarie ad altre loro azioni - se così fosse, infatti, una volta attuata la loro esistenza, esse potrebbero non agire come agiscono²⁹³ - ecco che se il fuoco non bruciasse, sarebbe impossibile che fosse creato quel che si è voluto creare intenzionandolo. Inoltre, poiché il tutto è portato a compimento solo in quanto vi è qualcosa di combustibile e qualcosa di riscaldabile²⁹⁴ e in quanto vi è un comburente e un [elemento] che riscalda, ecco allora che vi è stato immancabilmente bisogno del fatto che all'utile scopo dell'esistenza di queste due cose seguissero alcuni danni che derivano dal fatto di bruciare e dal fatto di essere bruciato, come il fatto che il fuoco bruci le membra di un uomo pio.

Tuttavia, ciò che si verifica "per lo più" è l'attuazione del bene che è intenzionato nella natura; ed egualmente [l'attuazione del bene] è ciò che si verifica "sempre": "per lo più", perché la maggioranza degli individui delle diverse specie sono al riparo e si salvano dal bruciarsi; e "sempre", perché molte specie non possono conservarsi sempiternamente, se non in virtù dell'esistenza di qualcosa di simile al fuoco, a condizione che esso bruci; ed è nel minor [numero di casi] che a provenire dal fuoco sono danni²⁹⁵, e lo stesso avviene per tutte le altre cause a queste simili.

Poiché, dunque, non è bene tralasciare il bene che è maggioritario e continuativo per via di pochi accidenti cattivi, ecco che i beni che provengono da tali cose sono stati voluti con una volontà primaria; e perciò è valido

per vero est quia multae species non possunt servari semper nisi per esse quale est ignis ita ut sit comburens; raro vero est sicut id quod provenit ab ignibus, scilicet nocumenta quae proveniunt ab illis, similiter est in omnibus aliis causis quae sunt similes his; non erat autem bonum praetermitti utilitates frequentes vel sempiternas propter accidentia mala rara: igitur

في الفاعل للألام والإحراق كالنار إذا أحرقت مثلا فإن الإحراق كمال للنار ، لكنه شر بالقياس إلى من سلب سلامته بذلك ، لفقدانه ما فقد . وأما الشر الذي سببه التقصان وقصور يقع في الجبلية ، وليس فاعلا فعلا ، بل لأن الفاعل لم يفعله ، فليس ذلك بالحقيقة خيرا بالقياس إلى شيء ، وأما الشرور التي تنصل بأشياء هي خيرات ، فإنما هي من سببين : سبب من جهة المادة أنها قابلة للصورة والعدم ، وسبب من جهة الفاعل ؛ فإنه لما وجب أن يكون عنه الماديات ، وكان مستجيلا أن يكون للمادة وجود الوجود الذي يعني غناء المادة ويفعل فعل المادة إلا أن يكون قابلا للصورة والعدم ، وكان مستجيلا أن لا يكون قابلا للتقابلات ، وكان مستجيلا أن يكون للقوى الفعالة أعمال مضادة لأفعال أخرى ، قد حصل وجودها وهي لا تفعل فعلها ، فإنه من المستحيل أن يخلق ما يراد منه الغرض المقصود بالنار ، وهي لا تحرق ، ثم كان الكل إنما يتم بأن يكون فيه محترق ومسخن ، وأن يكون فيه محرق مسخن لم يكن بد من أن يكون الغرض النافع في وجود هذين يستتبع آفات تعرض من الإحراق والاحتراق ، كمثل إحراق النار عضو إنسان ناسك ، لكن الأمر الأكثرى هو حصول الخير المقصود في الطبيعة ، والأمر الدائم أيضا . أما الأكثرى فإن أكثر الأشخاص الأنواع في كنف السلامة من الاحتراق ، وأما الدائم فلأن أنواعا كثيرة لا تستجف على الدوام إلا بوجود مثل النار على أن تكون محرقة ، وفي الأقل ما يصدر عن الزيران الآفات التي تصدر عنها ، وكذلك في سائر تلك الأسباب المشابهة لذلك ، فما كان يحسن أن تترك المنافع الأكثرية والدائمة لأغراض شرية أقلية ، فأريدت الخيرات الكاشنة عن هذه الأشياء لإرادة أولية على الوجه الذي يصلح أن يقال : إن الله تعالى يريد الأشياء ، وأريد الشر أيضا

facere, est ei malum; et hoc est ei causa efficiens dolorem; alterum vero est, sicut cum ignis adurit: adustio enim est perfectio ignis, sed est mala quantum ad eum a quo removetur salus propter eam, vel quia amisit id quod amisit. Malum autem cuius causa est defectus et penuria quae accidit embryoni, non <quia> est agens aliquis qui fecerit illud, sed quia agens non egit: hoc igitur certe non est bonum respectu alicuius rei.

Mala vero quae coniunguntur rebus bonis non sunt nisi ex duabus causis; una est ex parte materiae in quantum est recipiens formam et privationem, altera est ex parte agentis ex quo debuerunt esse materialia. Et, quia impossibile fuit ut materia haberet debitum esse quod erat sibi opus et ut ageret actionem materiae, ideo non fuit recipiens formam sed privationem; fuit igitur impossibile eam non recipere opposita et fuit impossibile virtutibus agentibus non esse [503] actiones contrarias aliis actionibus, quarum esse cum iam fuerit acquisitum, ipsae non agant suam actionem. Impossibile est enim ut creetur id quod intelligitur de igne, et ipse non comburat. Item, quia universitas non est perfecta, nisi fuerit in ea calefactum et nisi fuerit in ea calefactor comburens, fuit ideo necesse ut intentio prodesset ad essendum haec duo ex quibus provenirent nocumenta combustionis; combustio enim est sicut cum ignis comburit membrum alicuius hominis religiosi.

Sed quod est saepius est inquisitio boni intenti in natura, similiter est etiam quod est semper; sed saepius est quia plura ex individuis specierum sunt remota a combustionem, sem-

على الوجه الذي بالعرض ، إذ علم أنه يكون ضرورة فلم يعبأ به ، فالتحيز مقتضى الذات والشا من مقتضى بالعرض وكل بقدر . وكذلك فإن المادة قد علم من أمرها أنها تتجزئ عن أمور ، وتقتصر عنها الكالات في أمور ، لكنها يتم لها ما لا نسبة له كثيرا إلى ما يقتصر عنها ، فإذا كان كذلك فليس من الحكمة الإلهية أن تترك الخيرات الفائقة الدائمة ، والأكثرية لأجل شرور في أمور شخصية غير دائمة ؛ بل نقول : إن الأمور في الوهم إما أمور إذا توهمت موجودة ، ويمتنع أن تكون إلا سرا على الإطلاق ، وإما أمور وجودها أن يكون خيرا ، ويمتنع أن تكون شرورا واقصة ؛ وإما أمور تغلب فيها الخيرية إذا وجدت وجودها ، ولا يمكن غير ذلك لطباعها ؛ وإما أمور تغلب فيها الشرية ؛ وإما أمور متساوية الخالين . فإما ما لا شرية فيه ، فقد وجد في الطباع ؛ وأما ما كنه شر أو الغالب أو المساوي أيضاً ، فلم يوجد . وأما الذي الغالب في وجوده الخير فالأخرى به أن يوجد ، إذا كان الأغلب فيه أنه خير .

وإن قيل : فلم لم تمتع الشرية عنه أصلا . حتى كان يكون كله خيرا ، فيقال حينئذ لم يكن هي إذ قلنا إن وجودها الوجود الذي يستحيل أن يكون ، بحيث لا يعرض عنها شر فإذا صيرت بحيث لا يعرض عنها شر فلا يكون وجودها الوجود الذي لها بل يكون وجود أشياء أخرى وجدت وهي غيرها وهي حاصلة . أعنى ما خلق بحيث لا يلزمه شر لروماً أو لياً . ومثال هذا ، أن النار إذا كان وجودها أن تكون محرقة ، وكان وجود المحرق هو أنه إذا مس ثوب الفقير أحرقه ، وكان وجود ثوب الفقير أنه قابل للاحتراق وكان وجود كل واحد منهما أن يعرض له حركات شيء ، وكان وجود الحركات الشتى

bonitates quae fiunt ex his rebus fuerunt volitae prima voluntate, secundum modum quo convenit dici Deum velle res, et fuit volitum malum etiam, secundum modum qui est per accidens et praescitum fuit illud futurum necessario, nec tamen curatum est de eo. Bonum igitur iudicatum est per essentiam et malum iudicatum est per accidens, omne [504] autem hoc est per providentiam. Similiter de materia, iam notum est quod ipsa deficit in aliquibus et in ipsa deficiunt perfectiones aliquarum rerum, sed a Deo multa supplentur ei quod non est comparatio eorum ad id quod sibi deficit. Postquam autem ita est, tunc non fuit sapientiae divinae dimittere summas bonitates quae semper et saepe sunt, propter mala aliquorum individuorum quae non sunt semper.

Dico autem quod res in aestimatione, aut sunt res quarum esse impossibile est esse nisi malum absolute; aut sunt res quarum esse est bonum et impossibile est eas esse malas imperfectas; aut sunt res in quibus praevallet bonitas [et] cum fuerint in suo esse nec est possibile aliter esse in naturis earum; aut sunt res in quibus praevallet malum; aut sunt res aequales ad utramque dispositionem. Sed <...> malitia, iam invenitur in naturis; quod autem totum est malum vel in quo praevallet vel est aequale, nondum invenitur; id vero in cuius esse praevallet bonitas, convenientius est esse cum id quod praevallet in eo est bonum.

affermare²⁹⁶ che Iddio – altissimo – vuole le cose. Del resto, anche il male è stato voluto²⁹⁷, [421] ma in quel modo che è per accidente; e poiché [Dio] sa che è una necessità (*ḡarūra*), non gli dà importanza²⁹⁸.

Il bene, dunque, si esige per essenza, mentre il male si esige per accidente, ma tutto è per determinazione²⁹⁹. E così, per quel che riguarda la materia, si è appreso che essa di alcune cose è incapace mentre, riguardo ad altre, le mancano le perfezioni; tuttavia, ciò che vi trova compimento è incomparabilmente di più di ciò che è in essa manchevole³⁰⁰.

Se è così, la sapienza divina non ha da tralasciare i beni superiori, che sono sempre, e quelli che sono per lo più, in ragione di mali [che colpiscono] cose individuali e che non sono sempre. Anzi – diremo – le cose si possono concepire (*fī l-wahm*) o come cose che, una volta immaginate esistenti, non possono che essere un male in assoluto; o come cose la cui esistenza è un bene, non potendo essere cattive e manchevoli; oppure come cose nelle quali il bene, una volta trovata esistenza, è predominante, e per le nature delle quali non si può [dare] nulla di diverso; oppure come cose nelle quali è predominante il male³⁰¹; o ancora come cose in cui i due stati si equivalgono. Ora, ciò in cui non vi è alcun male esiste nelle nature³⁰², mentre ciò la cui totalità è male o in cui [il male] è predominante o anche equivalente [al bene], non esiste³⁰³. E quanto a ciò nel cui essere quel che è predominante è la bontà, se è il bene che vi predomina, quel che è più conveniente, è che esista.

Se poi si chiedesse: perché il male non è impossibile in assoluto, in modo che tutto sia bene? Ebbene, va detto che allora le [cose] non sarebbero state quel che sono. Abbiamo detto, infatti, che la loro esistenza è quell'esistenza che non potrebbe esistere senza che ne derivi un certo male. Se [le cose] fossero tali da non derivarne alcun male, la loro esistenza non sarebbe l'esistenza che loro appartiene e sarebbe, piuttosto, l'esistenza di altre cose, cose che esistono, sono diverse da esse e si danno in atto. Intendo dire [che le cose sarebbero] quel che è stato creato in modo primario, in modo tale che non ne conseguiva alcun male. Un esempio di ciò [che sosteniamo] sta nel fuoco: se l'essere del fuoco è di essere tale da bruciare e l'essere di ciò che è tale da bruciare consiste nel fatto che, quando è in contatto con il vestito di un pover'uomo, lo brucia, e il vestito del povero è tale da ricevere la combustione, e all'essere di ognuno dei due accadono movimenti d'ogni tipo³⁰⁴, e i più diversi movimenti

Si autem dicitur: quare non fuit remotum malum ab eo omnino, ita ut totum esset bonum, dicitur quod tunc ipsa res non esset ipsa, eo quod iam diximus quod esse eius est tale esse quod impossibile est esse eiusmodi, quin accidat ex eo malum; sed, si poneretur haec res sic ut non accidat ex ea malum, tunc esse eius non erit esse quod est ei, sed erit esse aliarum rerum quae sunt aliud ab ea, et iam sunt aliquid, scilicet ut sic creetur quod non consequatur eam malitia consecutione [505] prima. Cuius exemplum est ignis cum fuerit eius esse sic ut sit comburens et fuerit esse comburentis sic ut cum tetigerit pannum alicuius iusti, comburat eum, eo quod esse panni illius iusti tale est quod receptibile est combustio-

في الأشياء على هذه الصفة وجود ما يعرض له الانتفاء ، وكان وجود الانتفاء بين الفاعل والمفعول بالطبع وجودا يلزمه الفعل والانتفاء ؛ فإن لم تكن التواني لم تكن الأوائل ، فالكل إنما رتب فيه القوى الفعالة والمفعولة السابوية والأرضية الطبيعية والنفسانية ، بحيث تؤدي إلى النظام الكلي مع استحالة أن تكون هي على ما هي عليه ولا تؤدي إلى شرور . فيلزم من أحوال العالم بعضها بالقياس إلى بعض أن يحدث في نفس ما حورة اعتقاد ردى أو كثر أو شر آخر في نفس أو بدن ، بحيث لو لم يكن كذلك لم يكن النظام الكلي يثبت ، فلم يعبا ولم يلتفت إلى اللوازم الفاسدة التي تعرض بالضرورة . وقيل : خلقت هؤلاء للنار ولا أربى ، وخلقت هؤلاء للجنة ولا أربى ، وقيل : كل ميسر لما خلق له .

فإن قل قائل : ليس الشر شيئا نادرا أو أقليا ، بل هو أكثرى . فليس هو كذلك بل الشر كثير ، وليس بأكثرى ، وفرق بين الكثير والأكثرى ، فإن ههنا أمورا كثيرة هي كثيرة وليست بأكثرية كالأحراض ، فإنها كثيرة وليست أكثرية . فإذا تأملت هذا الصنف الذي نحن في ذكره من الشر وجدته أقل من الخير الذي يقابله ، ويوجد في مادته فضلا عنه بالقياس إلى الخيرات الأخرى الأبدية . نعم الشرور التي هي نقصانات للكالات الثانية هي أكثرية ، لكنها ليست من الشرور التي كلامنا فيها ، وهذه الشرور مثل الجهل بالهندسة ، ومثل فوت الجمال الرائع وغير ذلك مما لا يضر في الكالات الأولى ، ولا في الكالات التي تليها مما يظهر منفعتها ، وهذه الشرور ليست بفعل فاعل ، بل لأن لا يفعل الفاعل لأجل أن القابل ليس مستعدا أو ليس يتحرك إلى القبول . وهذه الشرور هي أعدام خيرات من باب الفضل والزيادة .

nis, et fuerit esse uniuscuiusque eorum sic ut accidant ei motus diversi, et fuerit esse motuum diversorum in rebus sic ut accidat ei concursus, et esse duorum concurrentium, scilicet agentis et patientis, fuerit sic ut comitetur illud naturaliter actio et passio; si autem non fuerit secundaria, non erunt prima.

In universitate igitur non sunt ordinatae vires agentes et patientes, scilicet caelestes et terrestres, naturales et animales, nisi ad hoc ut conducant ad ordinem universalem cum hac impossibilitate scilicet ut ipsa sint id quod sunt, et non inducant aliqua mala. Igitur, ex dispositionibus mundi inter se adinvicem, sequitur ut fiat in anima forma pravae sententiae, vel incredulitatis, vel alia malitia in anima vel in corpore, ita ut si non esset sic, ordo universitatis non esset perfectus, et ideo neglectum fuit hoc nec essent attenda consequentia corruptentia quae necessario accidunt. Dictum est enim in lege: "creavi istos ad infernum, non curo; creavi istos ad paradysum, non curo". Item dictum est quod "universitas parata est ad id ad quod creata est".

Si quis autem dixerit quod malum non est extraneum neque rarum, sed saepissimum, dicimus quod non est ita; malum enim est multum, sed non saepissimum. Differentia est autem inter saepe et multum; hic enim sunt multa quae sunt multa et non saepe, sicut languores qui sunt [506] multi et non saepe. Cum autem consideraveris istum modum dicendi malum de quo nunc loquimur, invenies illum multo minus quam bonum quod est ei opposi-

che esistono [422] nelle cose, e in questo modo, sono qualcosa cui accade di incontrarsi con altro, e l'incontro che esiste tra l'agente e il paziente [tali] per natura è un'esistenza da cui conseguono necessariamente l'azione e la passione, ecco che, se non vi fossero le [cose] secondarie, non vi sarebbero quelle primarie. Ecco allora che, nel tutto, le potenze attive e quelle passive, celesti e terrestri, naturali e psichiche, sono state ordinate [in ranghi] così da condurre all'ordine universale, assieme al fatto che è impossibile che esse siano quel che sono senza condurre ad alcuni mali.

Così, dagli stati del mondo, l'uno in relazione all'altro, consegue che in una certa anima avvenga una forma di convinzione cattiva o di infedeltà o di un altro male - in un'anima o in un corpo; e ciò in modo tale che, se così non fosse, l'ordine del tutto non potrebbe stabilirsi; e [Dio] perciò non dà importanza, né presta attenzione, a ciò che consegue nel mondo corruttibile³⁰⁵ e che pure accade con obbligatorietà. È stato detto: "quelli li ho creati per il fuoco, e non me ne curo, e quelli li ho creati per il paradiso, e non me ne curo", così come è stato detto: "a ciascuno è facilitata la via per la quale è stato creato"³⁰⁶.

Se poi qualcuno dicesse che il male non è una cosa rara o tale da riguardare una minoranza, ma che è invece "per lo più", ebbene non è così; il male è molto, ma non è per lo più³⁰⁷. E vi è una differenza tra ciò che è molto e ciò che è per lo più. Quaggiù vi sono, infatti, molte cose che sono appunto molte ma non sono per lo più, come le malattie; esse sono molte, senza essere per lo più. E se rifletterai³⁰⁸ su questo tipo di male che menzioniamo, troverai che esso è davvero meno del bene che gli è opposto e che si trova nella sua stessa materia e che, a maggior ragione, è [di meno] in relazione agli altri beni, quelli eterni!

Certo, i mali che costituiscono delle mancanze per le terze perfezioni³⁰⁹ sono una maggioranza, però essi non fanno parte dei mali di cui stiamo parlando. Tali mali - come l'ignoranza della geometria e la mancanza di una splendente bellezza³¹⁰ o altro - sono qualcosa che non danneggia le perfezioni primarie né le perfezioni che sono a queste successive e il vantaggio delle quali appare manifesto.

Tali mali non si devono all'azione di un agente e si danno invece perché l'agente non agisce in quanto il ricettore non è preparato [a riceverne l'azione] o non si appresta a riceverla³¹¹: questi mali sono inesistenze di beni che riguardano l'eminenza e quel che è in più.

tum et quod invenitur in eius materia; quanto magis autem minus est comparatione bonitatum aliarum sempiternarum.

Verum est autem quod mala quae sunt defectus perfectionum secundariorum sunt saepissima, sed non sunt de malis de quibus nos loquimur; et haec mala sunt sicut ignorantia geometriae, et sicut defectus nimiae pulchritudinis et aliorum huiusmodi, quae non nocent perfectionibus primis, nec perfectionibus quae sequuntur eas quantum ad utilitatem quae apparet ex eis; et haec mala non sunt ex actione agentis, sed quia non agit agens, eo quod recipiens non est paratus vel quia ipsa non moventur ad recipiendum; et haec mala sunt privationes bonitatum secundum superfluitatem et augmentum.